

Vladimir Šulentić
Jasikovačka 77
HR – 53 000 Gospić
vladimir.sulentic@gmail.com

Pregledni članak
(primljeno 15. 12. 2020.)
UDK 621.311(091)(497.526
Gospić)“18/19“

PRILOG POVIJESTI JAVNE RASVJETE I ELEKTRIFIKACIJE GOSPIĆA

U radu se prikazuje kronološki razvoj javne rasvjete i elektrifikacije naselja Gospić od sredine druge polovice 19. stoljeća, pa do kraja 1950-ih godina kada se gospićka energetska mreža uklapa u državni distribucijski sustav. Začeci gospićke javne rasvjete tehnologijom petrolejskih lampi evidentirani su u posljednjim godinama postojanja Vojne krajine, a u takvom obliku zadržali su se pola stoljeća. Analiziran je kontekst javne rasvjete u društvenom životu Gospića kao i u kompleksnim političkim situacijama uslijed kojih je Gospić u svakom, a pogotovo tehnološkom pogledu, zaostajao u odnosu na ostale krajeve. Poseban osvrt dan je razdoblju dvadesetih godina 20. stoljeća kada u Gospić napokon dolazi električna energija, a s njom i moderno svjetlo. Godine 1925. puštena je u rad Općinska munjara Gospić, a kolika je bila potreba stanovništva za strujom pokazuje i podatak da je već četiri godine poslije izvršena prva rekonstrukcija kojom su značajno povećani kapaciteti. Kao takva, centrala je bila u upotrebi sve do sredine '50-ih godina 20. stoljeća kada Gospić dobiva novu dizelsku termoelektranu, koja je uslijed skupe proizvodnje struje radila vrlo kratko. Osnivanjem „Elektrolike Gospić“ 1956. godine, jedinstvenog poduzeća za distribuciju struje na području Like, te dovršenjem petogodišnjeg projekta izgradnje niza dalekovoda, Gospić je napokon 1961. godine dobio moderan i siguran izvor električne energije.

Ključne riječi: centrala, elektrifikacija, nažigač, rasvjeta, struja

Uvod

Kako je za vrijeme postojanja Vojne krajine bilo sjedište ličke pukovnije, tako je i u godinama razvojačenja, naselje Gospić bilo središte ličkog područja što je potvrđeno 1873. godine donošenjem *Zakona o preustrojstvu političke oblasti i o novoj političkoj razdiobi Hrvatsko-slavonske vojne krajine*. Naime, navedenim zakonom

su umjesto dotadašnjih krajiških pukovnija formirana krajiška okružja, a sjedište ličko-otočkog krajiškog okružja postao je upravo Gospić. Važno je istaknuti da je dugogodišnja vojna uprava imala za osnovni cilj isključivo osigurati dovoljan broj ljudi za vojnu službu. Nisu samo stradanja na udaljenim europskim ratištima bila osnovni problem domicilnog stanovništva već je i odlazak najsposobnijih muškaraca iz domaćinstava dovodio do propasti čitavih obitelji odnosno zadruga. Uzmemo li se uz to u obzir i nezadovoljavajući uvjeti života onih koji su ostajali u kućanstvu – neimaština, glad, nepismenost te bolesti onog vremena jasno je u kakvom se općem stanju našlo ličko stanovništvo u vrijeme razvojačenja. Svakako se mora napomenuti kako je unatoč službenom razvojačenju Vojne krajine u jesen 1873. godine i planu njenog spajanja s Hrvatskom i Slavonijom, do potpunog sjedinjenja došlo tek za gotovo devet godina. No, bez obzira na sve, iako brojno malen, postojao je dio pučanstva koji je uživao u tadašnjim blagodatima života, a to su oni čiji su poslovi bili usko vezani uz vojnu i državnu službu. Riječ je bila uglavnom o strancima, ali i većinom jedinim školovanim ljudima na ovom području. Obzirom na to da su se u Gospiću nalazili Sudbeni stol, bolnica, Kotarsko financijsko ravnateljstvo u Gospiću i razne druge institucije evidentno je kako je upravo tu i bila najveća koncentracija onog dijela školovanog stanovništva koje je vršilo funkcije nositelja javnog života. Bez obzira na teške materijalne prilike i na posljedice dugotrajnog jarma vojne uprave, proces razvojačenja prvenstveno je započeo zbog želje naprednog stanovništva za što bržim postizanjem stupnja razvoja ostalih dijelova države. Od sredine sedamdesetih godina 19. stoljeća pa nadalje osnivana su brojna građanska društva (Gospićka sloga, Lička vila, pjevačko, vatrogasno, ...), jačala je civilna uprava, a bogatiji pojedinci su od vojne uprave otkupljivali zgrade bivše vojne uprave, te je zahvaljujući svemu tome Gospić počeo živjeti ugodnijim životom. (Holjevac 2013: 163-173) No, ubrzo se pokazalo da za kvalitetniji život, osim razonode vođene kroz građanska društva i zapuštene vojne zgrade treba puno više, a to su dvije stvari – jedna je bila šireg pojma i odnosila se na povezanost s ostalim dijelovima države,¹ dok se druga važna stvar odnosila na značajno podizanje kvalitete života u samom mjestu izgradnjom lokalne infrastrukture koja je u prvom redu pretpostavljala uvođenje vodovoda. S obzirom na općepoznata dugogodišnja prepucavanja Beča i Budimpešte oko daljnje gradnje željeznice, a onda i ratnih zbivanja proći će punih četrdeset godina do dola-

1 Ovo je pretpostavljalo gradnju cesta i željeznica koja je u to vrijeme već postojala do Ogulina i čiji se skori dolazak očekivao u Lici.

ska vlaka u Gospić.² (Bunijevac 2009: 547-562) Za razliku od željeznice, stanje s vodoopskrbom išlo je potpuno drugačijim tijekom pa je voda među prvim mjestima na razvojačenom području Vojne krajine stigla u Gospić već 1894. godine.³ (Došen; Šulentić 2015) Dio stanovništva je sve češće, u razne svrhe, sudeći prema pisanjima tadašnjeg lokalnog tiska, počeo posjećivati veće gradove poput Beča, Graza, Zagreba gdje su imali priliku vidjeti razvijeno društvo. Sukus viđenog „u svijetu“ i čovjekove urođene želje za boljim i naprednijim, donio je u Gospić ideju o potrebi posvećivanja više pažnje komunalnom uređenju mjesta, a dio toga je bila javna rasvjeta i elektrifikacija.

Od lojenice do kandelabra

U drugoj polovici 18. stoljeća, osim plamena s otvorenog ognjišta, jedini izvor svjetlosti tijekom noćnih sati u svim ličkim seljačkim i u većini gospićkih, mjesnih domaćinstava bila je “lojenica” – primitivna vrsta svijeće od loja⁴ koju su siromašni seljaci izrađivali sami, a zbog nedostatka loja tijekom cijele godine strogo se koristila namjenski za najpotrebnije trenutke. Kao i kod drugih svijeća, lojenica se sastojala od središnjeg dijela – stijenja, koji je bio optočen stvrdnutim lojem. U stara vremena stijenj se izrađivao od vlakana dobivenih od konoplje, pa je osim intenzivnog dimljenja i davanja vrlo slabe svjetlosti, istovremeno izgaranje konoplje i topljenje loja pružalo neugodan miris. Imućnije stanovništvo koristilo je svijeće u kvalitetnijoj izvedbi koje su uokolo stijenja imale pčelinji vosak tzv. voštanice, a izrađivali su ih voskari i svjećari. Uz voskara i svjećara javljaju se i obrtnici sapunari kojima je također kao osnova za proizvodnju, kako svijeća lojenica tako i sapuna, bio upravo spomenuti loj. U Gospiću se 1892. godine navodi kako posluje jedan sapunar (Jakelfalussy 1892: 2298). Iako u ostalim dijelovima tadašnje države postoji veliki broj voskara, u Gospiću ih ne pronalazimo vjerojatno iz razloga što nisu imali dovoljno bogatih mušterija kojima bi mogli prodavati svoje proizvode s

- 2 Dionica pruge Vrhovine – Gospić svečano je otvorena 23. ožujka 1920. godine, pa je tim činom željeznica iz smjera sjevera napokon i službeno stigla u Liku. Nakon dvije godine, točnije 15. lipnja 1922. godine puštena je dionica Gospić – Gračac, a 1925. godine konačno i pruga do Knina.
- 3 Dostupnost pitke vode u svakom trenutku, Gospićanima je zasigurno unijela velike promjene u živote, pa su uvidjeli da i njima može biti dostupno nešto što drugi već imaju.
- 4 Masno tkivo životinjskog podrijetla koje se sastoji od 99% masti. Osim za proizvodnju sapuna i svijeća lojanica se upotrebljava kao jestiva mast, kao tehnička mast u tekstilnoj industriji, tiškarstvu i kožarstvu.

obzirom na to da je proces nabave voska i proizvodnje svijeća bio vrlo skup, čime su voskari bili izrazito potrebni i priznati članovi društva.

Modernizacijom života, navika osvjetljenja unutarnjih, privatnih prostorija vrlo brzo se prelila i na vanjske prostore. Nove navike su obuhvaćale večernje šetnje gospičke gospode i njihovih dama Korzom i šetalištem ispred zgrade Sudbenog stola (danas Ulica dr. Franje Tuđmana). Tradicionalno još od vremena Vojne krajine, ruta šetača odvijala se na potezu od svratišta „Europa“, ispred kuće trgovca Borića i pivara Ristovića⁵, duž zgrade glavne stražarnice tzv. *Hauptwachta*, zatim Glavnom ulicom na uglu kod katoličke crkve i već spomenutom šetnjom parkom ispred zgrade Sudbenog stola tzv. Paradeplatzom. O vremenu postavljanja lampi duž ovog šetališta nema podataka, ali zahvaljujući lokalnim novinama iz toga vremena (*Ličanin, Hrvat, Srbin...*) evidentno je da Gospić u posljednjem desetljeću 19. stoljeća ima javnu rasvjetu. Iščitavajući navedeni tisak saznajemo da je rasvjetom pokriven sav središnji prostor mjesta odnosno Glavna ulica, a uz to još i ulice Kaniška, Budačka, Sajmište i Bilajska odnosno Čardak.⁶

Za razliku od gospode kojoj je rasvjeta bila komfor, niži slojevi društva imali su potrebe za rasvjetom praktične prirode. One su se odnosile na osvjetljenje javnih izljeva pitke vode kojom su se služili za svakodnevne osobne potrebe kao i za napajanje blaga, ali i što bolje spremnosti za eventualno gašenje požara.⁷ Kako bi građanima bio omogućen što pristupačniji/lakši prilaz vodovodu, posebno tijekom noćnih sati, u Gospiću je bilo postavljeno ukupno 18 javnih izljeva i to na najfrekventnijim lokacijama. Usporedbom pisanih tragova (na temelju lokalne periodike i rijetkih dostupnih izvora koji će se navoditi kasnije u tekstu) te sačuvanih razglednica, razvidno je da su postojale dvije osnovne vrste rasvjetnih tijela tj. fenjera, zidni i stupni. Zbog jednostavnosti same konstrukcije, načina postavljanja, a time i povoljnije cijene, omjer zidnih i stupnih rasvjetnih tijela uvelike je bio na strani zidnih.

5 Ristović, Nikola (1813. – Gospić, 1891.), najznačajniji gospički veletrgovac i veleposjednik iz razdoblja Vojne krajine, vlasnik pivovare, načelnik Gospića. Nakon njegove smrti upravljanje obiteljskim poslom pod imenom „Nikola Ristović i sin“ preuzeo je sin Konstantin „Kosta“ (Gospić, 1856. – Gospić, 1913.). Ristovićeva kuća uklonjena je sredinom 1950-ih godina za potrebe gradnje zgrade SDK-a, danas FINA. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva, uvida u natpise na nadgrobnim pločama kao i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

6 (-). Rasvjeta u Gospiću. Hrvat, br. 3, 5. veljače 1897., str. 3.

7 „(...) ostaju i pristupi k vodi često puta narazsvietljeni, gdje bi svakako trebalo više svjetla unesti (...)“ (-). Vječna luč. Hrvat, br. 7, 5. travnja 1896., str. 4.

Sl. 1. Detalj razglednice Gospića s početka 20. stoljeća s motivom mosta i stupnim fenjerom u prvom planu (Pozdrav iz Gospića. 1997. Muzej Like Gospić. Gospić.)

Stupna rasvjetna tijela su uvriježeno nazivana kandelabri⁸ (Sapunar 1979: 77-83) i postavljali su se samo na takva mjesta koja su se nužno trebala osvijetliti s određene visine, a u neposrednoj blizini nije bilo zgrade na koju bi se postavili (npr. osvjetljenje mosta na Novčici).⁹ I jedni i drugi su, osim svoje osnovne funkcionalne, imali i estetsku namjenu koja se odražavala kroz majstorski izvedene nosače. Kod kandelabera radilo se o željeznom stupu odlivenom u kalupu koji su se izrađivali najvjerojatnije u austrijskim željezarama, a kod zidnih o spretno iskovanim željeznim konzolama. Osim spomenuta četiri na mostu, zasigurno znamo da su stupni bili postavljeni tik do javnog izljeva/fontane Marte, ispred svratišta „Einwalter“, te uz ulicu nasuprot ulaza u zgradu Županije.¹⁰ (Holjevac 2013: 163-173) Također, glavni ulaz s ulice u dvorišni prostor navedene županijske zgrade bio je sa svake strane omeđen stupovima od klesanog kamena s ugrađenim fenjerima na svakom od njih. Pored ljepote vanjskog oblikovanja nosača fenjera, bio to stup ili zidni nosač, i sami fenjeri su se razlikovali u svojoj izvedbi

8 Riječ potječe od lat. izraza *Candelabrum* što znači svjetiljka, svijeća. Izvorno, riječ predstavlja stalak za rasvjetu izrađen od središnjeg stupa na kojem uokolo visi više svjetlećih elemenata. S vremenom riječ „kandelaber“ je kod nas poprimila posve drugo značenje tj. pod tim pojmom se podrazumijeva vanjski stup javne rasvjete.

9 Na mostu su bile postavljene četiri svjetiljke, obostrano uz krajeve zaštitne ograde. Obnovom mosta 1990. godine postavljene su nove, rustikalne električne lampe izvedene prema nekadašnjim lampama od kojih je do danas sačuvana samo jedna.

10 Navedena zgrada izgrađena je za odgojno-prosvjetne potrebe točnije internat, ali je vrlo brzo u zgradu uselila Županija ličko-krbavska. Kroz daljnu povijest zgrada je služila kao osnovna škola, dječji vrtić da bi prije petnaestak godina postala vlasništvo Gospićko-senjske biskupije.

kroz oblikovanje okvira koji je štitio tzv. cilindar. Jednostavniji cilindri bili su četverostranih staklenih površina i bez ukrasa na okviru, a „bogati“ šesterostrani s dodatnim kovanim stiliziranim figurama. Istražujući početke javne rasvjete u Gospiću te ih uspoređujući s većim hrvatskim mjestima zamijećena je bitna razlika u načinu proizvodnje svjetlosti. U razvijenijim i naprednijim krajevima mahom se koristio plin dok su gospićki fenjeri svijetlili zahvaljujući *petroulju* (isp. petrolej)¹¹, a palili su ih nažigači. Bili su to općinski zaposlenici čiji je posao bio svakoga dana u predvečerje običi sve fenjere, pregledati ih i po potrebi zamijeniti stijenj te ih nadopuniti dozom petroleja nužnom za gorenje određenog broja sati. Tehnički gledano, u dnu svakog cilindra bila je smještena posudica koja je služila kao spremnik u koju se ulijevao petrolej, a iznad nje bio je postavljen mehanizam u koji se uvlačio stijenj. Kako bi mogli ulijevati petrolej u visoko postavljene fenjere, nažigači su nosili kratke, lagane ljestve. Za one zidne, ljestve su prislanjali na zid kuće na kojoj je fenjer bio postavljen, dok je na stupnim za prislon ljestvi služila horizontalno ugrađena prečka pri vrhu stupa. (Vidi sl. 1.) Uz ljestve, osnovnu opremu činili su kanta petroleja, krpa za brisanje čađavog stakla, šibice, te škare za podrezivanje stijenja.

Vrijeme paljenja, kao i količina petroleja kojom je bilo definirano vremensko trajanje rasvjete, određivali su se, sudeći prema brojnim novinskim izvorima, odlukom općinskih vlasti. Za općinsku upravu svaka komunalna aktivnost predstavljala je financijski izdatak pa tako i potrošnja petroleja na kojoj se u svakoj prilici nastojalo uštedjeti što je rezultiralo lošom osvijetljenosti gospićkih ulica, a čemu je pridonijela i slaba angažiranost nažigača.¹² Za pretpostaviti je da je drugi od navedena dva razloga bio financijske prirode – visina godišnje plaće nažigača iznosila je otprilike jednako koliko i cijena petroleja.¹³ Imajući na umu raspored fenjera po naselju vidljivo je kako su se postavljali ponajprije na kuće u vlasništvu imuć-

11 Petrolej je tekuća prirodna smjesa kapljevitih ugljikovodika koja se dobiva frakcijskom destilacijom nafte. *Petroulje* je uvriježeni, iskrivljeni naziv za petrolej koji se u ličkim krajevima sačuvavao sve do danas.

12 „Glede rasvjete općinski odbor zaključuje, da se previše postavljene nepotrebne lampe ne pale, dočim koje su nužne da se redovito užižu (...)“ (-). Domaće vijesti. Hrvat br. 25, 15. listopada 1904., str. 3.

13 Prema tekstu koji prikazuje odnos cijene petroleja i visine nažigačeve plaće vidi se da je petrolej za potrebe jedne svjetiljke na razini godine dana općinu stajao oko 60 forinti, a tolika je bila otprilike i godišnja plaća nažigača. „(...) Gradska rasvjeta ne valja nam i onako ništa, a još gora je, što se svjetiljke pale po bielom danu, a oko 11 sati po noći već se trnu, jer je petrolej izgorio (...) Dakle: Više svjetla!“ (-). Gradska rasvjeta. Hrvat, br. 20, 22. listopada 1898., str. 3.

Sl. 2. Razglednica
Gospića, putovala
1908. – u prvom
planu Svratišće
„Europa“ sa zidnim
fenjerom (razglednica
u vlasništvu autora)

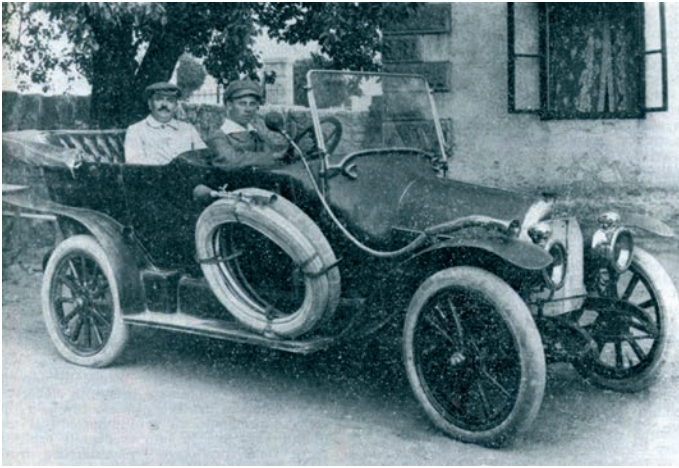
njih građana, a uz to nažigači su dobro pazili da baš te lampe gore tijekom cijele noći čime ih se stavljalno u povlašten položaj u odnosu na ostalo stanovništvo.¹⁴

Pojava modernih tehnologija u Gospiću

U većim gradovima naveliko su se razvijale različite grane industrije, a da bi bili konkurentni, proizvodni pogoni koristili su moderne strojeve i procese. Već desetljećima su se koristili parni strojevi, posljednjih godina i tzv. *sauggasmotor*¹⁵ te dizel i benzinski motori dok su se za potrebe javne rasvjete, ovisno o odabiru lokalnih vlasti, koristile ili elektrane ili plinare. Uz industriju važnu ulogu igrala je i željeznica sa svojim pomoćnim objektima koji su svaki na svoj način bili mjesta korištenja raznih tehnologija poput crpki za vodu kojom su se punili spremnici za potrebe parnih lokomotiva ili mini elektrana za osvjetljenje kolodvorskih zgrada te niz drugih postrojenja. Kako su godine prolazile, sve više domaćeg stanovništva je, odlaskom izvan Like, dolazilo u dodir s novim tehnologijama. Nažalost, u Gospiću nije bilo nikakve organizirane industrije, a o željeznici se samo nagađalo, pa se sve svodilo na nekoliko manjih, privatnih pogona u vlasništvu imućnih

14 „(...) pogledajmo malo pred stanove neke vladajuće gospode. Eno pred stanom gg. Budisavljevića i Horvata gore svjetiljke u godini punih 365 noći i to bez razlike i za punoga mjeseca i za pomrčine.(...)“ (-). Vječna luč. Hrvat, br. 7, 5. travnja 1896., str. 4.

15 *Sauggasmotor* je usisni plinski motor, preteča motora s unutarnjim sagorijevanjem. Koristili su se oko 1900. godine kao stacionarni izvori energije, uglavnom u mlinovima. Djelomično su zamijenili parne strojeve koji su postojali pola stoljeća, ali s vremenom su ih sve češće počeli zamjenjivati dizelski motori.

Sl. 3. Fotografija Mirka Pavelića i njegovog vozača, objavljena u listu Naše planine, br. 9-10, 1987., str. 191.

pojedinaca. Na tromost gospodarstva utjecala je i društveno-politička situacija. Počevši od dolaska na vlast 1883. godine, a pogotovo u posljednjem desetljeću 19. te na prijelazu u 20. stoljeće, na svakom koraku i svakim danom sve intenzivnije do izražaja dolazi vladavina bana grofa Khuena Héderváryja. Glavna obilježja njegove politike upravo su politička samovolja, nasilje, pojačana mađarizacija, a sve zajedno u konačnici dovelo je do raslojavanja u društvu te je imalo velik utjecaj diljem hrvatskih krajeva, a posebno u mjestima s etnički miješanim stanovništvom. Budući je Gospić bio jedna od takvih sredina, osim u političkom i svakodnevnom društvenom životu, polarizacija stanovništva odražavala se i na ionako slabo razvijeno gospodarstvo. (Holjevac 2013: 163-173)

Prva poznata upotreba parnog stroja u Gospiću bila je u posljednjim godinama 19. stoljeća za pogon mlina trgovaca braće Pavelić, od kojih se raznim poslovnim idejama već od rane mladosti posebno isticao stariji Mirko.¹⁶ (Rukavina 1987:

16 „Mladi Gospićani braća Mirko i Milan Pavelić sagradili su u Gospiću (ispod kapelice) prvi lički paromlin.“ (-). Prvi lički paromlin. Hrvat, br. 15, 5. kolovoz 1897., str. 3. Kako bi ostvario svoje brojne planove Mirku je trebao kapital koji je u nadolazećim godinama stekao boravkom u Americi. Po povratku, poznat među Gospićanima pod nadimkom „Amerikanac“, pokrenuo je iskope željezne rude u Velebitu. Zanimljivo je da je još prije Velikog rata posjedovao osobni automobil, pa ga se smatra i vlasnikom prvog osobnog automobila u Lici, a time i u Gospiću. Nakon godina slabo uspješnog bavljenja iskopom rudače, preradom u Gospiću i njenim plasmanom izvan Like, potrošivši sredstva, napušta Gospić i 1938. godine umire u Zagrebu gdje je i pokopan na mirogojskom groblju. Osim iz spomenutog članka autora Rukavine, podatci su prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

190-193) Na prijelazu stoljeća na naša tržišta sve više prodiru moderne tehnologije koje se, sukladno osnovnoj predodređenosti Like, u prvom redu odnose na pomagala i strojeve za obradu zemlje, ali i na druge pomoćne strojeve za domaćinstva poput pilana ili već spomenutih mlinova. U Gospiću se u to vrijeme pokreće motorni mlin trgovca Nikšića¹⁷. Navedeni mlin je za ono vrijeme bio izrazito moderan i koristio se tehnologijom na valjke gdje se dva međusobno usporedna valjka vrte različitom obodnom brzinom, zupci sporijeg zadržavaju, a zupci bržeg valjka režu zrno žitarica. Osim velikog kapaciteta mljevenja svih vrsta žitarica, značajna novost u mjestu je bila i njegova multifunkcionalnost jer se na stroj moglo priključiti niz priključnih alata, a najpopularnija je bila tzv. „pila na stroj“ koja je služila za rezanje ogrjevnog drveta. U pogledu novih tehnologija, nezaobilazan je Prpićev mlin¹⁸ na Novčici koji je nakon što je 1909. godine dobio nove bogate gospićke vlasnike, obitelj Pavelić, doživio potpunu rekonstrukciju. Novi vlasnici su se odlučili na potpuno preuređenje zgrade, pa je nadogradnjom u dužinu i visinu, dotadašnja prizemnica postala prava mala industrijska, poslovna zgrada s dvije visoke, prostrane prostorije u prizemlju i velikim tavanskim prostorom. U manjoj prostoriji, strojarnici bio je smješten stroj koji je pomoću dugačkog remenja pogonio mlinsko postrojenje smješteno u većoj prostoriji. Iz sačuvanih novinskih oglasa tog razdoblja objavljivanih u svrhu prodaje iščitava se da je stroj imao snagu 40 konjskih sila, te je uz njega bila instalirana kružna pila za rezanje drvene sirovine, a proizvodio je i struju nužnu za rasvjetu zgrade. Mlinsko postrojenje je desetljećima zadržalo izvorni izgled, samo je dolaskom električne energije nastavilo s radom na način da su mlinove pogonili elektromotori. Nažalost, do današnjih dana od nekadašnje strojarnice nije ostalo gotovo ništa osim nekih mehaničkih dijelova kliznog mehanizma i betonskog temelja.

17 Nikšić, Josip (Široka Kula, 1855. – Zagreb, 1922.), trgovac, veleposjednik, jedan od utemeljitelja i dugogodišnji potpredsjednik Prve ličke štedionice, dugogodišnji općinski vijećnik, županijski skupštinar. Obiteljska kuća Nikšićevih nalazila se na mjestu križanja današnjih ulica Vile Velebita i Ulice 30. svibnja, ali je u Domovinskom ratu izgorjela, a nakon uklanjanja ruševina na lokaciji je donedavno bilo javno parkiralište. (-) Jedno domaće poduzeće. Hrvat, br. 77, 13. listopada 1905., str. 3.

18 Nekadašnji Prpićev mlin danas je poznat pod nazivom „Murković mlin“. Ugostitelj Janko Prpić je mlin na Novčici 1909. godine prodao veleposjedniku Nikoli Paveliću, koji je obiteljskim nasljeđivanjem kasnije prešao u posjed Nikolinog zeta Ivana Murkovića, pa otuda i uvriježeni naziv. Podatci prikupljeni terenskim istraživanjem autora teksta na temelju usmene predaje lokalnog stanovništva i iščitavanjem lokalne periodike iz vremena.

Iz ovih nekoliko primjera može se zaključiti kako su moderne tehnologije u Gospić stigle isključivo preko bogatih pojedinaca onoga doba, pa je tako bilo i s rasvjetom. Usmenom predajom i iščitavanjem lokalnog tiska iz vremena može se steći uvid u život tadašnjeg prosječnog Gospićanina i njegovu potrebu za rasvjetom. Jasan je odbojan stav stanovnika prema rasvjeti. Ta odbojnost nije proizlazila iz razloga što nisu imali želju osvijetliti svoj životni prostor već isključivo iz slabog imovnog stanja, odnosno sve što je želio morao je dobro platiti, pa bilo to mljevenje žita i/ili rasvjeta. U situaciji kad nije imao za jedno i za drugo, onda je sasvim shvatljivo da je prije birao mljevenje žita da utaži glad mnogobrojne obitelji ili piljenje drva za ogrjev tijekom duge zime nego rasvjetu bez koje je ionako navikao živjeti. Parni strojevi Nikšića, Pavelića i drugih bili su dovoljno snažni i mogli su poslužiti za rasvjetu većeg broja okolnih domaćinstava, ali do izražaja je dolazila isključivo njihova primarna funkcija. Rasvjeta je bila samo usputni proizvod osnovne gospodarske djelatnosti koji se koristio samo za osvijetljenje zgrada u kojima se obavljala ta djelatnost.

Posjećujući veće gradove, ali i ove gospićke, osvijetljene zgrade, stanovništvo je s vremenom počelo uviđati prednosti rasvjete, pa se sve glasnije moglo čuti kako bi i lokalna uprava trebala poraditi na tome da se uvede javna rasvjeta. U tom trenutku gospićka uprava je vodila muku s petrolejskom javnom rasvjetom, te je pod dodatnim pritiskom nezadovoljnog stanovništva počela razmatrati uvođenje javne rasvjete u užu gradsku jezgru. Ugledni ljudi iz javnog života često su posjećivali veća mjesta unutar države i Europe, pa su po povratku pričali kako se tamo gdje su boravili za rasvjetu petrolej uopće više ne koristi već neke sasvim druge tehnologije. Jedan od njih bio je i lokalni ugostitelj Einwalter, koji je, za razliku od obitelji Pavelića i Nikšića koji su rasvjetu riješili posredno putem svojih motornih postrojenja, ovo pitanje bio primoran riješiti sukladno svojoj djelatnosti tj. na način ugradnje tada popularnog acetilenskog uređaja.¹⁹ Spomenuti uređaji proizvodili su se u većim mjestima tadašnje države, Pragu, Beču ili Budimpešti, a u većim hrvatskim gradovima poput Zagreba ili Rijeke postojali su njihovi ovlašteni zastupnici i monter. Einwalter se odlučio za proizvod patentiran u češkoj firmi Josip Kolarsky, a još je značajno i to da je sve radove na instalacijama odradio domaći limar i vodovodni monter Nikola Marković²⁰. Vidjevši pogodnosti koje

19 Acetilen je plin koji nastaje reakcijom kalcijeva karbida i vode, a nusproizvod je stvaranje bijele svjetlosti velikog intenziteta. Kod spominjanja „acetilenskog uređaja“ radi se o složenoj vrsti karbidne lampe koja se koristila u rudarstvu, a i danas se koristi u speleologiji.

20 (-). Objava. Hrvat, br. 19, 1. prosinac 1902., str. 6.

pruža Einwalterova rasvjeta, a istovremeno uzimajući u obzir nezadovoljavajuću osvjetljenost gospićkih ulica gradska uprava počinje razmišljati o širem i kvalitetnijem rješenju ovog problema. Uzme li se u obzir povijesno razdoblje ovih razmatranja, acetilen će se činiti zastarjelim, no više je razloga njegova odabira. Ljudi su u svakodnevnom životu već desetljećima naširoko prihvatili alate pokretane parnim strojevima ili posljednjih godina sve raširenijim dizelskim motorima, a električna energija ili kako su tada govorili Ličani *lètrika* bila je ipak nešto nedovoljno poznato. Važno je napomenuti nekoliko događaja vezanih uz primjenu i brzo širenje uporabe električne energije u svijetu potkraj 19. stoljeća, a koji imaju ogromno značenje za ulazak struje na „velika vrata“. Prema otkrićima Thomasa A. Edisona 1882. godine puštena je u rad prva javna elektrana istosmjerne struje za uži dio New Yorka, a nakon otkrića Nikole Tesle 1887. godine i primjene višefaznog električnog sustava, prijenos struje je bio omogućen na veće udaljenosti. Nekoliko godina kasnije, točnije 1894./5., na slapovima Niagare sagrađena je prva hidroelektrana izmjenične struje za tadašnje pojmove ogromne snage od 15.000 KS. Bila su to epohalna otkrića nakon kojih u svijetu tehnike i tehnološkog napretka više ništa nije bilo isto, a električna energija u primjeni se ubrzano počinje širiti u sve naprednije zemlje svijeta.

No, iako su brojni svjetski znanstvenici, među kojima je prednjačio naš Tesla, bili sigurni i govorili o struji kao o nečem izuzetno važnom što će u potpunosti promijeniti svijet, obični ljudi još uvijek nisu predviđali njenu široku primjenu. Ustvari, obični puk je čvrsto vjerovao da još dugo vremena ništa ne može potisnuti parne i dizelske strojeve, a što se tiče rasvjete postavljali su pitanje čemu eksperimentiranje s električnim centralama kad ih zadovoljavaju plinski uređaji odnosno plinska rasvjeta. Upitnost korištenja struje dodatno su pojačavale i tadašnje stalne rasprave što je bolje – istosmjerna ili izmjenična struja.²¹ (Markovčić et al. 1984) Gospićka uprava je shvaćala kako se pitanje javne rasvjete općenito može riješiti gradnjom ili električne centrale ili gradske plinare ili pomoću acetilenskih uređaja poput onoga kod Einwaltera. Promišljajući sve opcije, a uzimajući u obzir veličinu naselja odnosno broj potrošača, nepostojanje ikakve industrije, te nepovoljno stanje gradske blagajne uprava se odlučila za acetilensku rasvjetu. Na redovitoj općinskoj sjednici održanoj 17. rujna 1907. godine predstavljen je troškovnik radova koji je iznosio sveukupno 52.120 kruna, te je obrazloženo da bi u odnosu

21 Prva naša hidroelektrana izmjenične struje u rad je puštena 1895. godine. Nalazila se na slapovima Krke i zahvaljujući njoj Šibenik je bio prvi hrvatski grad koji je dobio izmjeničnu struju dok je naš najveći grad Zagreb, izmjeničnu struju dobio tek 1907.

na postojeću petrolejsku rasvjetu „...grad stajala manje oko 1000K. godišnje.“²² Usljed nedolaska dovoljnog broja zastupnika tj. dvotrećinske većine, do rasprave o troškovniku nije niti došlo, a zbog općinskih troškova oko sanacije netom izgorjele općinske zgrade, pitanje rasvjete će se odgoditi za pune tri godine. Krajem kolovoza 1910. godine u načelničku fotelju sjeda Fran Vukelić i ubrzo kreće s rješavanjem niza gorućih problema, u prvom redu komunalnih što se očituje u nasipavanju blatnjavih ulica, uređenju središnjeg trga, sadnji zelenila, a nazire se i uvođenje acetilenske rasvjete. No, kao i puno puta ranije, sve je ostalo samo na obećanjima pa lokalni tisak piše: „...ponadali smo se, kad dodje nova uprava, da će se i rasvjeta mjesta poboljšati, ali ona ostade ista. Upozorujemo g. načelnika na to...“.²³ Ovaj zapis lokalnih novina ne bi bio toliko zabrinjavajući jer je objavljen vrlo brzo nakon izbora novog načelnika, ali stalna politička previranja u nadolazećem razdoblju, pokazat će da se rasvjeta uistinu neće poboljšati još godinama. Tijekom 1911. godine bilo je prvih razmatranja i o električnoj rasvijeti. Najčešće u polutama petrolejskih lampi, a nerijetko i u potpunoj tami, Gospić je dočekao i početak i kraj Velikog rata strpljivo čekajući moderno svjetlo.

Nova država, nova nada

Prijeratne političko-financijske krize lokalne vlasti u Državi SHS (Šute 2013: 177) nastavile su se još izraženije i češće, a ponajviše su bile uzrokovane povišenjem nameta običnim građanima, prevelikim činovničkim aparatom i zapuštenim komunalnim uređenjem mjesta. Jedno od ključnih bilo je pitanje rasvjete pa se sredinom 1922. godine navodi „... koliko smo upućeni, ta javna rasvjeta stoji općinu oko 120.000 K godišnje. Izgleda u ostalom, da je ova javna rasvjeta samo na papiru. Sada su pomrčine, a te se lampe ili u opće ne pale ili se pale manjkavo. To pokazuje slabu upravu i gospodarstvo. Mi znademo, da je odgovarajući kvantum petroleuma kupljen...“.²⁴ Osim što je evidentno da Gospić i dalje živi u mraku odnosno da su problemi isti već punih trideset godina, ove rečenice potvrđuju da su u upotrebi još uvijek petrolejske lampe i da acetilen, osim u privatne kuće imućnijih građana i lokalna svratišta, nikad nije stigao u javnu rasvjetu. U to vrijeme se u Gospiću pojavljuje jedan novi oblik razonode – prikazivanje filmova, zbog kojih gradske vlasti odlučuju dotadašnju sokolsku dvoranu, osim za vježbanje, os-

22 (-). Sjednica opć. vijeća. Starčevićanac, br. 35, 19. rujan 1907., str. 3.

23 (-). Rasvjeta. Hrvat, br. 46, 26. studeni 1910., str. 2.

24 (-). Mjesna rasvjeta. Lički Hrvat, br. 31, 26. listopad 1922., str. 5.

posobiti i za kino projekcije dajući joj naziv „Jugoslavija kino“. Drago Štefanović na mjestu kinooperatera je za potrebe prikazivanja filmova u podrumskom prostoru formirao strojarnicu u kojoj je instalirao motor kojim se pokretao kinoprojektor, ali se osvijetlila i općinska zgrada.²⁵ O kakvom je točno motoru bila riječ ne može se sa sigurnošću potvrditi, ali sukladno oglasu u kojemu Štefančić kasnije prodaje neke svoje stvari, pretpostavljamo da se radilo o manjem benzinskom agregatu. Uz vođenje kina, Štefančić je u posjedu imao i prijevoznu motornu pilu za piljenje drva za ogrjev, pa sve to govori o jednom, za tadašnje gospićke prilike, vrlo naprednom i modernom poduzetniku. Osim ovih malih, doslovno rečeno svijetlih trenutaka, po pitanju rasvjete gradsku upravu su svi počeli i javno prozivati, a među njima i do tada vlastima skloni lokalno glasilo *Narodno jedinstvo* koje u broju od 7. prosinca 1922. sarkastično donosi „...osvjetljenje Gospića je vrlo skupo i pohvalno je od općine, što građanima pruža veliku pogodnost, kad za tamnih noći zapali ovo 9 svjetiljka u gradu. Još pohvalnije je od općine to, što ne pali svjetiljka kad je mjesečina, jer onda se i tako vidi.“ Neodrživo stanje je ubrzo kulminiralo, pa je tijekom 1923./4. godine rasvjeta bila glavna tema svakog općinskog zasjedanja. Naravno, osnovni problem je bio kako u proračun namaknuti ogromna financijska sredstva potrebna za modernizaciju rasvjete, pa su sukladno tome tražena sva moguća rješenja. Jedan od prijedloga bio je da troškove radova snose svi stanovnici upravne općine Gospić, ali je nakon niza razmatranja ipak odlučeno kako to ne bi bilo u redu jer će rasvjeta služiti samo Gospićanima. Osim prijeko potrebne rasvjete, Gospić je početkom 1924. godine mučio niz drugih komunalnih problema, među kojima su se posebno isticali zapuštenost i skučenost spremišta za vatrogasnu opremu tzv. gasilane, te krov pučke škole koji je bio u takvom stanju da je prijetila opasnost od urušavanja i zatvaranja škole. U pogledu spomenutih problema stanje je bilo toliko neodrživo da je prepoznato i kod državne vlade pa je općinskoj upravi Državna hipotekarna banka²⁶ odobrila veći kredit za sređivanje lošeg komunalnog stanja. Ovim je riješen najveći problem i moglo se početi detaljnije razmišljati o tome što je sve potrebno za gradnju centrale. U

25 „U ovako raskošno uređenoj dvorani sjajno je pristajala i raskošna rasvjeta. Pripravnost, kojom je g. Štefanović poduzeo električno osvjetljenje dvorane, nalaže nam, da mu to javno priznamo.“ (-). Građanska zabava na Katarinino. Lički Hrvat, br. 36, 30. studeni 1922., str. 4.

26 Nije poznato na koliko dugo razdoblje se općina zadužila, ali je u članku pod nazivom Sjednica opć. vijeća u *Ličkoj slozi* br. 3. od 30. siječnja 1937. zabilježeno da općina „...za električnu centralu duguje još 252.000 dinara...“.

Sl. 4. Fotografija pročelja električne centrale autora Marka Čuljata objavljena u knjizi Lika iz bloka jednog novinara, 2017., str. 351.

tom razdoblju izrazito značajna javna osoba u gradu bio je Josip Kolaković²⁷ (Šute 2013: 183; Tomljenović 2004: 62-65), zastupnik HSS-a u gradskoj upravi, upravitelj Gospodarskog, te starješina Vatrogasnog društva. Kao tadašnji vatrogasni zapovjednik, posebno se zalagao za rekonstrukciju postojećeg vatrogasnog spremišta, koja će teći relativno sporo, ali će u sljedeće dvije godine poprimiti izgled kakav ima i danas. Kao prioritet, uskoro je izmijenjen krov na pučkoj školi, započeta je i nadogradnja vatrogasnog spremišta, a onda je naposljetku na red došla i centrala.

Napokon moderno svjetlo

U pripremnim radnjama razmatrani su svi tada znani načini proizvodnje električne energije tj. načini rada buduće centrale, a među njima i oni poput hidroelektrane na Novčici, no takvo rješenje je odmah odbačeno zbog njenog slabog

²⁷ Kolaković, Josip „Josan“ (Zavalje, 1884. – Gospić, 1945.), ekonomist, dugogodišnji zastupnik Croatia osiguranja, načelnik Gospića u razdoblju od 1925. do 1936. Najveće zasluge pripisuju mu se u komunalnom uređenju mjesta (elektrifikacija, uređenje parkova, obnova starih i sadnja novih drvodreda, uređenje ulica...). Posebno se isticao u kulturnom i društvenom životu kao predsjednik ili izvršni član mnogih društava (vatrogasno, sokolsko, planinarsko...). Nakon rata osuđen na smrt strijeljanjem, smaknut 17. lipnja 1945.

hidroenergetskog kapaciteta. Nakon svega jedino je preostala mogućnost gradnje termocentrale samo je još trebalo odabrati način pogona strojeva za pokretanje elektrogeneratora. Za tadašnje potrebe Gospića bila je dovoljna termocentrala malog kapaciteta kakve su koristile strojeve na benzin, dizel ili plin. Budući je Lika podneblje bogatih šuma i time lako dostupnog drveta, najlogičnije je bilo graditi termocentralu pokretanu strojevima na upojni plin.²⁸ Postrojenje za proizvodnju upojnog plina, uobičajeno se sastoji od dva glavna dijela, generatora plina i od uređaja za čišćenje plina (otprašivača i perača). Pod utjecajem visoke temperature, a bez prisutnosti zraka u generatoru dolazi do nepotpunog izgaranja ugljika, te se kod temperature od oko 1000 °C u proces uvodi zrak čime nastaje tzv. *luftgas*.²⁹ Uz kisik, u proces se dodatno uvodi i zagrijana vodena para koja u kombinaciji s *luftgasom* stvara plin. Ovako dobiveni plin treba očistiti što je bolje moguće od najmanjih čestica prašine i katrana, pa plin prolazi kroz ranije navedeni perač tzv. mokri čistilac i otprašivač odnosno suhi čistilac. U zadnjoj fazi, cijevi u kojima je plin prolaze kroz spremnik hladne vode, pa plin čist i ohlađen odlazi u smjeru strojeva. (Piškorić 1933: 265-272)

Uzimajući u obzir uvjete i kriterije koje je trebalo ispoštovati za takav pogon, nakon detaljnog razmatranja, za smještaj centrale odabrana je prostrana, pomoćna zgrada³⁰ odmah do zgrade sreskog poglavarstva. Prilikom odabira lokacije ključni su bili blizina centra, smanjenje buke pogona i blizina vodotoka. Naime, zbog troškova gradnje razvodne mreže za gradsku upravu je bilo vrlo važno da je centrala što bliže središtu mjesta kako bi se mreža u građevinskom smislu što jednostavnije, a u financijskom što povoljnije razgranala. Također, zgrada je u odnosu na prometnicu bila denivelirano smještena, te dodatno naslonjena na zgradu sreskog poglavarstva, čime je širenje zvuka iz postrojenja bilo svedeno na najmanju moguću mjeru. Treća važna stvar bila je blizina rječice Novčice (kako bi se do postrojenja što lakše dovela voda

28 Upojni plin se može dobiti iz raznih vrsta ugljena, drveta, biljnih ostataka, papira i dr., samo je važno da te stvari u sebi trenutno imaju ili su u prijašnjem obliku imale celulozu. Za proizvodnju plina u gospićkoj centrali organizirana je proizvodnja drvenog ugljena, te otkup od mještana gospićkog okružja posebno sela Bužima. Prema pričanju starijih svojedobno je u Bužimu bilo više od stotinu ugljenara, a proizvodnjom se neka domaćinstva bave i dandanas.

29 *Luftgas* je njem. naziv za plin dobiven na ovaj tzv. suhi način. Francuski stručnjaci su ga nazivali „gaz pauvre“.

30 Zgrada centrale je bila tlocrtnih dimenzija 19 × 10 m te je u prošlosti (dok je zgrada sreskog poglavarstava služila kao sudbena zgrada) imala ulogu tamnice tj. zatvora. Uz oštećenja zgrada je preživjela Domovinski rat, ali je u potpunosti uklonjena prilikom gradnje današnje zgrade Đačkog doma.

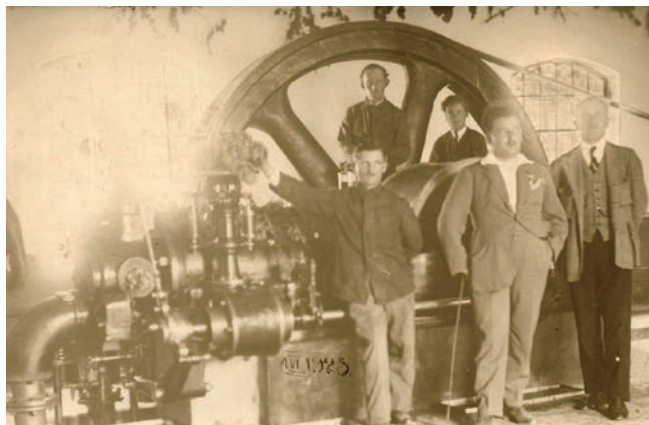
Sl. 5. Detalj razglednice
Gospića s tornjem
za smještaj crpki
u prvom planu

(Izvor: https://www.delcampe.net/en_GB/collectables/postcards/croatia/istria-croazia-cartolina-da-gospic-formato-piccolo-non-viaggiata-589740079.html, pristupljeno dana 24. siječnja 2019.)

za rashlađivanje plina), te propisana udaljenost centrale od nje. Naime, sukladno važećim propisima postrojenje je moralo biti udaljeno najmanje 100 m od vodotoka u koji se ispušta vrela voda da bi se ista rashladila kako ne bi imala negativan utjecaj na biljni i životinjski fond rijeke. Osim glavne zgrade u koju se smjestila strojarница, za funkcioniranje centrale bilo je potrebno izgraditi još dva manja objekta. Jedan, kvadratnog tlocrta, dimenzija cca. 6×6 m podignut je tik uz glavnu zgradu, naslonjen na njen dvorišni zid, a u njemu je u tavanskom prostoru bio smješten spremnik za hladnu vodu dok je u prizemlju bio dio rasklopnog postrojenja.³¹ Drugi objekt, tzv. toranj izgrađen je stotinjak metara jugoistočno od centrale, uz samu lijevu obalu u funkciji zgrade za smještaj crpki kojima se usisavala voda iz Novčice i upumpavala u prije navedeni spremnik. Objekt je izveden od betona, kvadratnog tlocrta 2×2 m, pokriven limenim krovom s crpkama ugrađenim u gornjem dijelu objekta. Objekt je bio poprilično neobičnog oblika zbog svoje visine od cca. 5 m, a pošto je osnovna, betonska konstrukcija sačuvana sve do današnjih dana, nerijetko svojim izgledom još uvijek predstavlja zagonetku za većinu lokalnog stanovništva. Razlog ovakvom obliku leži u velikim oscilacijama rijeke Novčice, jer dok su crpke vukle vodu iz rijeke morale su biti što bliže njoj, a zbog izmjene vodostaja zahtijevale su smještaj „na povišenom“ kako bi cijelo vrijeme bile na suhom. Da crpke ne bi ostale

31 Ovaj objekt je sačuvan do danas i u njegovu potkrovlju se još uvijek nalazi spomenuti metalni spremnik izrađen od metalnih ploča međusobno spojenih metalnim zakovicama, zapremine cca. 25 m^3 . Modernizacijom elektroenergetske mreže prenamijenjen je u trafostanicu, a prema internoj evidenciji HEP-a nosi oznaku TRAF0 br. 1 što potvrđuje da se radi o najstarijem objektu u pogledu elektrifikacije Gospića. (Prema izvidu na terenu dana 22. veljače 2019., te iz razgovora vođenog s djelatnikom HEP-a Zvonimirom Rudelićem).

Sl. 6. Fotografija sa svečanog otvaranja termocentrale 1. lipnja 1925. – radno osoblje uz stroj na upojni plin za pokretanje elektrogeneratora (Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu)

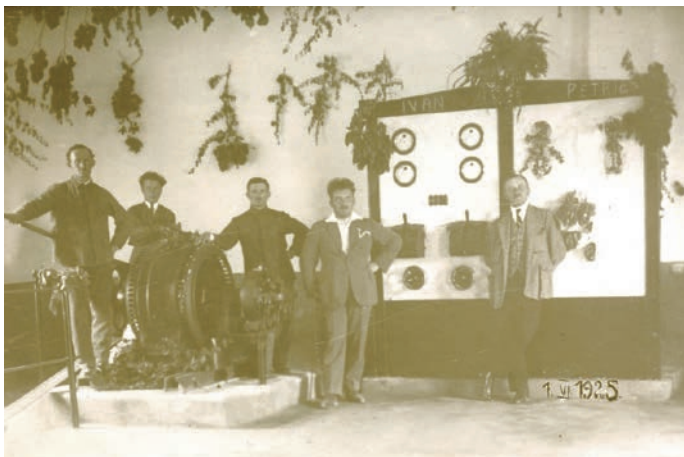
bez vode odnosno kako ne bi radile „na suho“ i izgorjele, usisna korpa crpke morala je uvijek biti potopljena odnosno ispod razine vode. Uzimajući u obzir nepredvidive izmjene vodostaja Novčice, uz toranj za pumpe izgrađen je dovoljno duboki šaht u kojem se voda dizala i spuštala sukladno nivou Novčice, pa je korpa uvijek bila potopljena, ali i zaštićena od eventualnog usisavanja mulja iz rijeke. Rekonstrukcijom postojeće glavne i gradnjom dviju pomoćnih zgrada moglo se neometano pristupiti instaliranju strojeva i uređaja centrale. Na području tadašnje države poslovalo je više poduzeća koja su se bavila opremanjem postrojenja mađarskim, austrijskim ili njemačkim strojevima, a gospička uprava je za radove odabrala tvrtku slovenskog inženjera Ivana Petriča. Navedeni inženjer je bio porijeklom iz Rožne Doline³² gdje je vodio tvrtku „Ivan Petrič Elektrotehnično podjetje“. Uz opremanje postrojenja električnih centrala, Petrič se u tridesetima bavio montažom dizala poznate švicarske tvrtke „Schindler“ čiji je bio i dugogodišnji zastupnik.³³

Zasad je nepoznato iz kojih je razloga za radove odabran Petrič, ali je za pretpostaviti kako se radilo o najpovoljnijoj ponudi. Sukladno tadašnjem načinu opremanja i poslovanja prema kojemu su se centrale nakon izgradnje davale u dugogodišnju koncesiju izvođaču radova, tako je i s Petričem dogovoreno da preuzme upravu nad gospičkom centralom. U strojarnicu je postavljen motor na upojni plin proizvođača *Schlick-Nicholson*³⁴ iz Budimpešte, snage 56KS koji

32 Nekad samostalno naselje, a danas dio grada Ljubljane.

33 Arhiv Republike Slovenije, fond/zbirka: SI AS 820 Petrič, rodbina, 1937. – 1945.

34 Tvrtka *Schlick-Nicholson* nastala je 1912. godine spajanjem tvrki *Ignaz Schlick Eisengießerei und Maschinenfabrik A.-G.* i *Nicholson & Co.*, a od 1927. godine uključena je u korporaciju *Ganz & Co. – Danubius*. *Magyar nagylexikon*, XVI. kötet 3. rész. Budapest, 1924. 640–641.

Sl. 7. Fotografija sa svečanog otvaranja termocentrale 1. lipnja 1925. – radno osoblje uz generator za proizvodnju električne energije s kontrolnom pločom u pozadini (Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu)

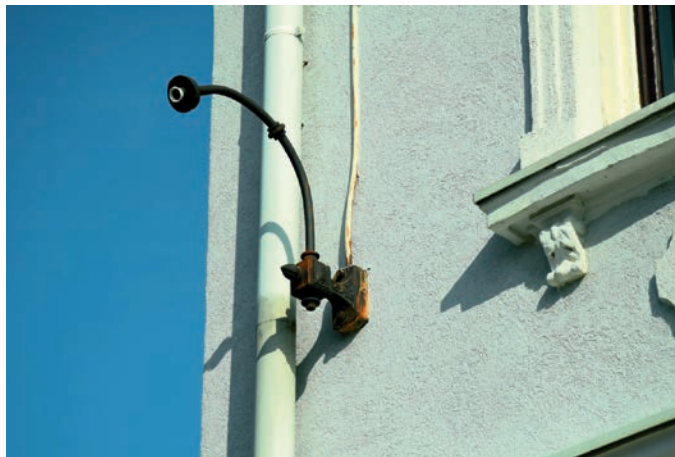
je pogonio elektrogenerator *Ganz* učinka 45kVA. Mjerni instrumenti vezani za praćenje i nadzor rada bili su prema tadašnjim propisima ugrađeni u zidnoj, mramornoj razvodnoj ploči. Pod imenom Općinska munjara Gospić, termocentrala je službeno otvorena i puštena u rad 1. lipnja 1925. godine. Zanimljivo je spomenuti i to da su dotad neimenovanu ulicu u kojoj se sada smjestila centrala, Gospićani odmah krstili imenom Centralaska i pod tim imenom je starijim Gospićanima poznata i u današnje vrijeme.³⁵ (Mataija 2014: 152) Kako navode tadašnje novine, za vrijeme radova na postrojenju istovremeno su izvođeni i radovi na razvlačenju mreže koja je prema planovima trebala biti duga oko deset kilometara. Mrežom se planiralo pokriti uže središte mjesta te ulice Kanišku do mosta na Bogdanici, Budačku do kraja, Bilajsku do kolodvora, Jasikovačku do pravoslavnog groblja, te Žabičku do kraja.³⁶ No, kasniji zapisi o izgrađenoj mreži govore o izvedena samo 3 km mreže, pa uzme li se u obzir da se na centralu odmah priključila bolnica³⁷, a duljina mreže od centrale do bolnice je iznosila 1,3 km (gotovo polovicu ukupne duljine), onda je jasno da je osim Kaniške, strujom bilo pokriveno samo usko središte mjesta. Duž ulica kroz središte naselja u kojima su zgrade bile gusto poredane, žice su bile postavljene uz pomoć zidnih no-

35 Novo ime Sedme brigade dobila je tek 1978. godine, a danas je to ulica Eugena Kumičića.

36 Treba napomenuti da je u to vrijeme Budačka ulica bila izgrađena otprilike do današnje upravne zgrade Grada Gospića gdje je bilo biljevište tj. rasadnik, a Žabička do „križa“.

37 „(...)1925. godine uvodi se u bolnicu električno osvetljenje, a sve dotle bila je bolnica rasvijetljena običnim petrolejskim lampama (...).“ Izvod iz Izvještaja tadašnjeg upravitelja bolnice dr. Petra Zeca objavljen u *Ličkom Godišnjaku za 1993. godinu*, Zagreb, str. 252-255.

*Sl. 8. Zidna lampa
na kući Mayerhoffer
na središnjem
gradskom trgu
(foto autor, 11.
veljače 2017.)*

sača tj. konzola, a u širokim ulicama poput Kaniške na drvenim impregniranim stupovima. Također, duž mreže bilo je planirano postavljanje većeg broja rasvjetnih tijela pa se tako navodi da će se upotrijebiti „...7 velikih kružnih svjetiljaka i oko 250 velikih uličnih žarulja.“³⁸ Što su točno predstavljale navedene „velike kružne svjetiljke“ nije poznato, ali ove velike ulične žarulje bile su rasvjetna tijela odnosno lampe na metalnom, konzolnom nosaču. U središtu mjesta postavljane su na zidove zgrada³⁹, a na mjestima gdje su zgrade bile udaljenije od ceste, lampe su instalirane na stupove.

Vrlo brzo nakon puštanja centrale u rad počinju se javljati problemi na relaciji koncesionara Petriča, lokalne uprave i stanovništva. Loše dogovoreni poslovni odnosi izazivaju niz polemika i prigovora na Petričev posao, ali budući da zasad nije pronađena očuvana dokumentacija o planiranim i izvedenim radnjama, teško je procijeniti koja je strana bila u pravu. Naime, iz novinskih natpisa poznato je samo da je Petrič s općinskom upravom⁴⁰ sklopio ugovor o dugogodišnjoj koncesiji sa stavkom kako samo on može izvoditi priključenje privatnih kuća čime je uklonio bilo kakvu konkurenciju odnosno dobio potpuni monopol

38 *Narodno jedinstvo*, br. 40, 6. studeni 1924., str. 3-4.

39 U Gospiću su do danas, iako izvan funkcije, sačuvane dvije ovakve lampe, jedna na kući Javor na Čardaku, a druga na zgradi na središnjem trgu koja je nekad bila u vlasništvu obitelji Mayerhoffer, u kojoj je smješten komunalni odjel gradske uprave.

40 U vrijeme sklapanja ugovora o elektrifikaciji mjesta, općinsko zastupstvo je već duže vremena bilo raspušteno, pa je Općinu Gospić zastupao namjesnik tj. upravitelj Bogić. (-). Elektrifikacija Gospića. *Narodno jedinstvo*, br. 40, 6. studeni 1924., str. 3-4.

Sl. 9. Razglednica Gospića, putovala 1937. s dijelom Kaniške ulice i električnim, drvenim stupovima u prvom planu (razglednica u vlasništvu autora)

nad elektrifikacijom mjesta. Pričalo se kako je Petrič imao gubitak kod izvođenja glavnih radova na centrali, pa je manjak pokušao nadomjestiti kroz visoke cijene rada i materijala na privatnim priključcima. Vezano za to, građani su od općinskih vlasti tražili zaštitu, a zbog prije sklopljenog ugovora općina je bila u nepovoljnom položaju.⁴¹ Kako je i je li spor uopće izgladen ostaje nepoznato, ali za pretpostaviti je da je pronađen nekakav kompromis budući se, u poslovnom smislu, Petrič u Gospiću zadržao još punih dvanaest godina.⁴²

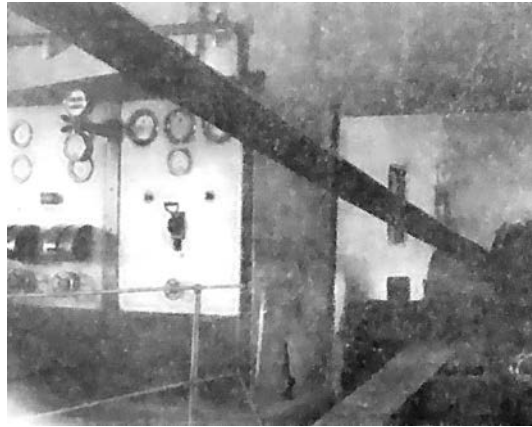
Iz sačuvanih fotografija strojarne snimljenih na dan njena otvaranja, a na kojima su prikazani strojevi i „dupla“ kontrolna ploča, vidljivo je kako je cijela strojarica bila koncipirana na način da može prihvatiti ugradnju još jednog motora. Zbog povećanih potreba to se i dogodilo 1929. godine, pa je općinska uprava kontaktirala mađarske proizvođače i uskoro je stigao i instaliran je još jedan motor.⁴³ Iako od istih dobavljača, ovaj put je zbog promjene vlasničkih struktura novi stroj došao

41 (-). Što je s našom električnom rasvjetom? Lički glas br. 7, 28. studeni 1925., str. 2.

42 „(...)Dana 1. VIII. preuzeo je pregled gospičke električne mreže novi elektroinstalater g. Princ. Tako je konačno to došlo u ruke jednog Hrvata, a ne Slovenca kao do sada, koji je stekao imetak u siromašnoj Lici.“ (-). Novi preglednik elektr. mreže. Lička sloga, br. 23, 22. kolovoz 1937., str. 3.

43 Isporučitelj opreme je kasnio s dobavom, pa je tadašnji načelnik Gospića, spomenuti Josip Kolaković uspio na račun toga uz opremu dobiti i vozilo – cisternu za potrebe vatrogasaca, ali i za polijevanje ulica. Gospičke ulice u to vrijeme su bile nepopločane, slabo posute šljunkom, a tijekom ljetnih vrućina zbog prašine gotovo neupotrebljive. Zbog toga su zahtijevale stalno održavanje, a posebno zalijevanje. Kamion je bio marke Saurer, B-type, model pokrenut u proizvodnji 1926. godine, tada etabliranog švicarskog proizvođača kamiona. Za ovaj model se govorilo da je po pitanju izdržljivosti i trajnosti, Saureru kao proizvođaču donio međunarodni ugled. U gospičkom slučaju se to i potvrdilo, budući je ovaj kamion bio u službi umalo punih četrdeset godina. „Ovaj stari vatrogasni automobil nedavno je obavio posljednju vožnju... do

s oznakom *Ganz – Danubius*. U tehničkom smislu odnosno pogonu također je bio na upojni plin, ali značajno jači tj. od 160KS, pokrećući generator *Siemens* učinka 120kW. Zahvaljujući radu ovih dvaju generatora Gospić je uz frekvenciju 50Hz dobivao trofaznu, izmjeničnu struju 400/231V. S obzirom na važeću klasifikaciju centrala koje su, ovisno o svrsi, mogle biti javne, mješovite, industrijske, privatne ili državne, gospićka centrala bila je javna što je značilo da se bavi „...proizvodnjom električne energije samo za prodaju, bez obzira čije je vlasništvo.“ (Reich 1933)

Sl. 10. Fotografija unutrašnjosti strojarnice nakon 1929. godine odnosno ugradnje drugog stroja na upojni plin (Izvor: *Elektrifikacija Like – Monografija, Gospić, 1962.*)

Iz podataka spomenute statistike, saznajemo da je u godini 1931. od ukupne potrošnje struje na rasvjetu odlazilo 116kW, na ostalo 9kW, te je cijena za rasvjetu iznosila 8 dinara, dok je javna rasvjeta bila besplatna. Ako se i ovi, tada aktualni podatci preračunaju u postotne odnose onda je vidljivo da navedenih 9kW potrošenih „na ostalo“, iznose samo nešto više od 7% ukupno potrošene električne energije što potvrđuje još uvijek veliku gospodarsku zaostalost Gospića za ostalim krajevima države.

Uz prije navedenog Petriča, malo je podataka o ostalim osobama angažiranim oko rada termocentrale, a na fotografijama sa svečanog otvaranja centrale nisu zabilježena njihova imena. Poput drugih centrala onoga vremena, što potvrđuju i uniforme osoba na navedenim fotografijama, centrala je imala voditelja i djelatnike. Ono malo što je usmenom predajom očuvano su imena dva dugogodišnja djelatnika centrale, Polde i Makso. Porijeklom su obojica bili Slovenci, pa je za pretpostaviti da ih je sa sobom doveo Petrič tijekom podizanja centrale, a kasnije su ostali raditi na proširenju nove i održavanju postojeće mreže. Nadimkom Polde zvao se Leopold Cilar (Dravlje kod Ljubljane, 1901. – Gospić, 1951.), elektromonter prve

sada prešao oko pola milijuna kilometara, a na njemu su se promijenile desetine vozača (...)
Posljednja vožnja. 1968. *Ličke novine*, god. XV, br. 2, str. 5.

Sl. 11. Fotografija „Pred posljednju vožnju“ objavljena u Ličkim novinama 1968. godine, god. XV., br. 2, str. 5.

klase koji je brinuo o radu elektrogeneratora i općenito o svim pitanjima u vezi struje i napajanja.⁴⁴

Drugi čovjek centrale bio je Maks Šubić, „strojovođa“ odnosno pomoćni radnik u centrali koji je radio poslove loženja, podmazivanja strojeva te noćne smjene.⁴⁵ I jedan i drugi bili su angažirani u javnom životu Gospića, Polde je

bio istaknuti član vatrogasnog društva, a poznato je da je Makso kao fotograf-amater tijekom 1930-ih godina surađivao s ličkom zadrugom u Zagrebu, izdavačima novina *Lička sloga* i godišnjaka *Lički kalendar*, okupljenih oko istaknutog kulturnog djelatnika Ivana Š. Brkića. Od većih radova, pouzdano se zna da je Cilar 1939. godine izvodio i sve monterske radove na postrojenju centrale koja je radila u sklopu novoizgrađenog mrijestilišta u Brušanima.

S godinama, osim za rasvjetu i upotrebu kućnih pomagala poput rešoa, štednjaka, kuhala, bojlera i dr., Gospićani su sve učestalije počeli koristiti i druge moderne uređaje onoga doba, a posebna novost u mjestu je bila kada je lokalni brijač i frizer Milan Ljuština nabavio popularni „...aparatus za trajnu električnu ondulaciju...“⁴⁶ Jedna od zanimljivosti koje je omogućavala struja je da je poput drugih većih gradova i gospićka uprava 1935. godine nabavila i montirala na zvonik katoličke crkve⁴⁷ (Marković 1983: 19-21) sirenu za eventualnu potrebu davanja uzbune u slučaju po-

44 Uz Poldino ime vezano je niz anegdota, a jedna od zanimljivijih je ona koja se dogodila prilikom priključenja struje u kuću jedne starije gospićke gospođe. Naime, nakon što joj je Polde rekao „...da će na njezin stari luster metnuti 60 svijeća“, ona mu je s nepovjerenjem uzvratila „Da ti je bog brat, tu ne mogu stati više od tri“. Članak Električka u Gospiću objavljen u *Ličkom kalendaru* 1934., str. 158.

45 „...sa crkvenog tornja začu se glas zvona. Odbija sedam...Već je poodavna Polde predao dužnost Maksu. Tišina pada na Gospić. Čuje se samo štekatanje strojeva u centrali...“ (-). Što se čuje izvan grada. *Lički glas*, br. 7, 25. travanj 1935., str. 3.

46 (-). Jedna brijačka novost u Gospiću. *Lički glas* br. 12, 30. svibanj 1935., str. 4.

47 „(...) nabavljen je kip Srca Isusova 1927. i iste godine uvedeno je električno svjetlo u crkvu i župni stan.“

žara ili drugih nepogoda.⁴⁸ O radu centrale tijekom ratnih godina ima vrlo malo saznanja, osim iz sjećanja starijih Gospićana koji su govorili da je centrala do 1943. donekle još i radila, a nakon toga da struje najčešće nije bilo. Navedenu godinu možemo smatrati relevantnim podatkom jer je opće stanje u mjestu bilo usko vezano za stanje na bojišnici. Naime, uz stalnu blokadu mjesta od strane partizanskih snaga, kapitulacija Italije 8. rujna 1943. kao glavnog saveznika vlasti NDH u Gospiću pokazala se kao ključni događaj u prevlasti. (Kovačić 2013: 1) Odmah po završetku rata, nova vlast je uspostavila upravu nad svim važnijim objektima, radnjama i poduzećima poput bolnice, vatrogasnog doma, šumarije, a među njima i električnom centralom za koju se tada brinuo Upravni odjel Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora.⁴⁹ Vrlo brzo, brigu o elektrifikaciji preuzelo je novoosnovano Električno poduzeće Gospić.⁵⁰ U cijelom području novostvorene države već u ljeto iste godine pristupilo se analizi stanja po pitanju elektrificiranosti, te je utvrđeno da je stupanj elektrificiranosti izrazito nizak. Za područje tadašnje Hrvatske zabilježeno je kako struju ima svega 13% naselja, a u sklopu njih pokrivenost kućanstava iznosila je samo 26%, pa je državnim uredbom hitno osnovano Električno poduzeće Hrvatske (ELPOH) koje je preuzelo u svoje vlasništvo sve „...električne centrale, objekte i koncesije kao i svu izgrađenu mrežu, a vlasništvo su države i bivših općina.“ Pregledom gospićke centrale utvrđena je instalirana snaga „...216 KS u pogonskim strojevima i generatorom 132 kW“. (Markovčić et al. 1984) Veliki problem u poratnim godinama bila je glad stanovništva, pa je sukladno tome trebalo osposobiti uništenu i unaprijediti sačuvanu prehrambenu industriju i objekte vezane uz nju. U tom pogledu na gospićkom području najznačajniji je bio kompleks silosa i paromlina na kraju Bilajske ulice, pa je upravo prvo veće poslijeratno proširenje mreže bilo 1946. godine u dužini

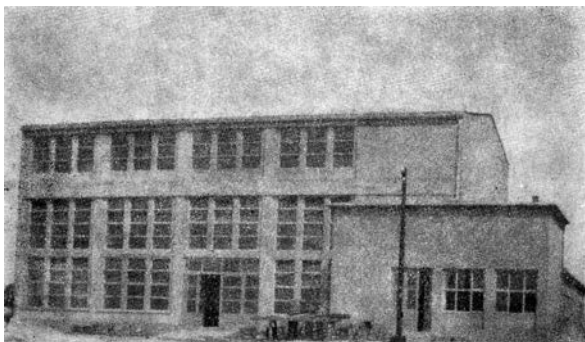

Sl. 12. Oglas objavljen u godišnjaku Lički kalendar 1937., str. 125.

48 „U noći, kad je bila proba sirene, izazvala je pravu stravu u Gospiću, jer mnogi za nju nisu znali, a nisu ju nikada ni čuli.“(-). Sitne vijesti. Lička sloga, br. 9, 31. svibanj 1935., str. 3.

49 *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*, Historijski arhiv u Karlovcu, 1989., str. 655.

50 Dana 17. ožujka 1956. ugašeno odnosno prerاسlo u novoosnovano poduzeće „Elektrolika“. *Elektrolika Gospić 1956.- 1981. 1981*, monografija, str. 3.

Sl. 13. Nova gospićka centrala 1954., Izvor: *Elektrifikacija Like – Monografija, Gospić, 1962., str. 13.*

od 2,5 km u smjeru navedenih objekata.⁵¹ Industrijski kompleks paromlina, podignut u razdoblju 1940./1. godine imao je od ranije svoje parno postrojenje, ali je zbog povećanih potreba odlučeno prebaciti njegov rad na električnu energiju. No, iz razloga dotrajalosti i slabog kapaciteta strojeva postojeće centrale, do toga nije došlo još nekoliko godina. Početkom pedesetih godina 20. stoljeća u Lici je stanje bilo alarmantno jer je bilo elektrificirano samo 7,3% naselja i 11,1% domaćinstava. (Kesner 1956) Proširenjem mreže i uslijed pojave niza novih, velikih potrošača centrala je većinu radnog vremena bila preopterećena što je bilo logično jer su strojevi radili „...već punih 28 godina bez generalne reparature...“, a njihovo popravljavanje sveukupno bi „...koštalo 3.5000.000 din.“⁵² Vrlo detaljan i nepristran opis stanja centrale daje tadašnji mladi profesor gospićke gimnazije Julije Derossi, koji kaže da je „...bilo struje samo do 10.30 navečer, a došla bi ponovno oko 6 sati u jutro... Centrala bi se često kvarila...“ (Derossi 2007) Osim mehaničkih popravaka na strojevima, trebalo je zamijeniti i peć koja je na cjelodnevnoj bazi (24h) trošila oko 8 m³ drveta, a demontirano je i crpno postrojenje.⁵³ Svima je bilo jasno ukoliko bi se ovi problemi pokušali sanirati, da bi to stvorilo potpuni zastoj u opskrbi u trajanju od najmanje tri mjeseca, pa je samim time stanje bilo neodrživo. Uz sve, tih je godina struja u Gospiću bila u prosjeku više od dva puta skuplja nego recimo u Zagrebu. Ovome problemu pokušalo se doskočiti 1954. godine kada je na rubnom dijelu grada, u smjeru zaselka Lipe podignuta nova centrala s pogonom na dizel gorivo instalirane snage 2000 kVA.⁵⁴ Nova centrala započela je s probnim radom već krajem iste

51 *Elektrifikacija Like – monografija, 1962.* Narodni odbor kotara i „Elektrolika“ – Gospić. Gospić.

52 Ličke novine br. 20. 1954., str. 4.

53 „Radnici poduzeća „Monter“ iz Zagreb uklonili su iz tornja centrale pumpu, kojom je centrala crpla vodu za svoj pogon iz zemlje s nivoa vodostaja rijeke Novčice.“ R. Š. Električna centrala – velik problem Gospića. Ličke novine br. 19, 1954., str. 4.

54 Zgrada centrale je sačuvana u potpunosti, ali je prenamijenjena u transformatorsko postrojenje, a uokolo nje je kasnije izrasla uprava Elektrolike Gospić, danas na adresi Lipovska ulica 31.

godine, a stara je još kratko ostala u radu jer se pojavio novi problem s obzirom na to da postojeća dotrajala distribucijska mreža nije mogla izdržati jačinu nove struje, pa je bila nužna i njezina rekonstrukcija. Postepenom zamjenom vodiča, stara centrala je nakon trideset i dvije godine neprekidnog rada, 1957. godine, prestala s proizvodnjom struje, te je oprema rashodovana i demontirana. Ubrzo je zgrada stare centrale adaptirana te je u njoj krajem kolovoza 1958. godine proradila vuno-*vlačara*⁵⁵ pod upravljanjem Opće poljoprivredne zadruge.

Osim za potrebe Gospića, nova je centrala trebala služiti i za ogromni industrijski kompleks s popratnim stambenim naseljem koji se u to vrijeme podizao na području Ličkog Osika. U tu svrhu izgrađen je novi dalekovod od Gospića prema Ličkom Osiku, pet trafostanica i pumpe za potrebe osičkog vodovoda na utoku Novčice u Liku. Kao problem ostao je način rada nove centrale koji se kroz veliku potrošnju dizelskog goriva ogledao u skupoj proizvodnji struje. Važan detalj je da je država po pitanju elektrifikacije unazad nekoliko godina već uvelike provodila politiku centralizacije tj. formiranja široke visokonaponske mreže s kilometrima i kilometrima novih dalekovoda i nizom trafostanica odnosno prijenosnim sustavom energije. U sklopu tog megaprojekta, gradio se dalekovod od hidroelektrane na slapovima Une kod Bihaća do Ličkog Osika u dužini 64 km, pa je skorim pripajanjem ličke mreže u novi sustav stvoren siguran izvor napajanja za cijelo gospićko područje. Time je nakon samo tri godine rada, iz uporabe izbačena i nova termocentrala i bio je to početak moderne elektrifikacije Like, koja je nastavljena desetljećima, a traje i danas.

Zaključak

U razvijenim zemljama se krajem devetnaestoga stoljeća elektrifikacija pojavljuje u raznovrsnim granama industrije da bi ubrzo postala nezamjenjiva odnosno nešto što je do jučer bilo neshvatljivo i nerearno, preko noći postalo je obično i svakodnevno. Isto tako, elektrifikacija je iz tvornica uskoro prešla u domove i donijela mnoge ugodnosti, a na ulice blagodat koja se ogledala u noćnom osvjetljenju. Usljed opće nerazvijenosti naših krajeva, situacija u Gospiću bila je znatno drugačija. Društvene, ekonomske i političke prilike bile su takve da industrija uopće nije postojala, moć i novac bio je u uskom krugu trgovaca i sitnih obrtnika, a

55 Postrojenje za obradu ovčje vune u kojem se oprana vuna uz pomoć strojeva oslobađa nečistoća poput upletenih grančica, te se raščesljava tj. *vlača* čime postaje rastresita, prozračna i spremna za daljnju preradu odnosno predenje.

najveći dio stanovništva je živio u bijedi i oskudici svega. Stoga, obični Ličanin od elektrifikacije nije imao velika očekivanja jer je znao da kao što sada teško dolazi do novca za petrolej da ga sutra neće imati za plaćanje potrošene struje. No, mnogo intenzivnije nego o struji, u Gospiću se kroz nekoliko generacija promišljalo i sanjalo o nečemu što će biti prozor u svijet i spas za sve, a to je bila željeznica. U konačnici, posebnost priče o gospićkim tehnološkim dostignućima odnosno struji i željeznici je ta da su 1925. godine u razmaku od samo pedeset i pet dana završeni radovi na električnoj centrali i službeno je otvorena Lička pruga. Tih dana, ta dva događaja za Gospićane su napokon bili nagovještaj uzleta, dotad zaostalog gospodarskog i ekonomskog razvoja i drugu polovicu dvadesetih godina dvadesetog stoljeća, Gospić je uistinu živio život manje „metropole“. Ipak, višedesetljetna depopulacija stanovništva izazvana silnim iseljavanjem, preseljenje regionalne uprave iz Gospića u Karlovac, politička i nacionalna previranja, nadolazeća svjetska ekonomska kriza i niz drugih okolnosti pokazat će da su sva tehnička dostignuća stigla relativno kasno.

Izvori

- Digitalni repozitorij Instituta za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu, Fond: Fototeka i dijateka.
- Arhiv Republike Slovenije, fond/zbirka: SI AS 820 Petrič, rodbina, 1937-1945.
- *Hrvat: list za pouku, gospodarstvo i politiku (Gospić, 1895. – 1911.)*
- *Lička sloga: novine za gospodarstvo i prosvjetu (Zagreb, 1934. – 1941.)*
- *Ličke novine: organ socijalističkog saveza radnog naroda kotara Gospić, Otočac, Gračac, Titova Korenica i Donji Lapac (Gospić, 1953. – 1976.)*
- *Lički glas: neodvisni hrvatski list za politiku, prosvjetu i gospodarstvo (Gospić, 1925. – 1926.)*
- *Lički glas: nedeljni list za narodnu prosvjetu, privredu i politiku (Gospić, 1935.)*
- *Lički Hrvat: seljačko glasilo za politiku, prosvjetu i gospodarstvo (Gospić, 1922. – 1924.)*
- *Narodno jedinstvo: organ Demokratske stranke u Lici (Gospić, 1920. – 1925.)*
- *Starčevićanac: novine Starčevićeva kluba u Gospiću (Gospić, 1907. – 1908.)*

Mrežni izvori

- Za sliku br. 5 korišten mrežni izvor: https://www.delcampe.net/en_GB/collectables/postcards/croatia/istria-croazia-cartolina-da-gospic-formato-piccolo-non-viaggiata-589740079.html, (pristupljeno 24. siječnja 2019.)

- https://library.hungaricana.hu/hu/view/FszekCimNevTarak_25_023/?pg=2397&layout=s (pristupljeno 8. veljače 2021.)
- Magyar nagylexikon, XVI. kötet 3. rész. Budapest, 1924. 640-641. http://mek.oszk.hu/06700/06758/pdf/revai16_3.pdf (pristupljeno 8. veljače 2021.)

Literatura

- BUNIJEVAC, HELENA. 2009. Željeznica kao preduvjet gospodarskog razvoja Like. // Identitet Like: korijeni i razvitak, knjiga I. / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić. 547-562.
- ČULJAT, MARKO. 2017. *Lika iz bloka jednog novinara*. Gospić.
- DEROSI, JULIJE. 2007. *Čekulade nema: gospićka ljudikanja*, Gospić: Matica Hrvatska
- DOŠEN, ANTONIA; ŠULENTIĆ, VLADIMIR. 2015. Košna Voda – Gospić: 120 godina prvog javnog vodovoda grada Gospića. *Lička revija* god. 15, br. 14, Gospić.
- *Elektrifikacija Like – monografija*, 1962. Narodni odbor kotara i „Elektrolika“ – Gospić. Gospić.
- *Elektrolika Gospić 1956.- 1981.* 1981., monografija
- HOLJEVAC, ŽELJKO. 2013. Gospić kao središte ličko-krbavske županije. // Gospić: grad, ljudi, identitet / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić. 63-173.
- JAKELFALUSSY, JOSIP. 1892. *Adresovnik ugarskih obrtnikah i trgovacah*. Budimpešta.
- KESNER, VJEKOSLAV. 1956. Deset godina elektrifikacije. *Lički kalendar 1956*. Problemi – revija Like, Korduna i Banije, Zagreb
- *Kotar Gospić i kotar Perušić u NOR-u 1941-1945*. 1989. Historijski arhiv u Karlovcu.
- KOVAČIĆ, DAVOR 2013. Drugi svjetski rat na području Gospića. // Gospić: grad, ljudi, identitet / Holjevac Željko (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 199-214.
- MARKOVČIĆ, BORIS [et. al.] 1984. *Razvoj elektrifikacije Hrvatske*, 1. dio, Zagreb.
- MARKOVIĆ, CVIJETA. 1983. Nikola Polić – župnik u Gospiću (1911-1940). *Ličke župe, lički katolički godišnjak*, Gospić, 19-21.
- MATAIJA, IVICA. 2014. Gospićka hodonimija. *Folia onomastica Croatica* No. 23, 2014.
- PIŠKORIĆ, OSKAR. 1933. Drvni ugalj, umjesto benzina, za pogon motornih vozila. *Šumarski list* br. 4, 265 -272.
- *Pozdrav iz Gospića*. 1997. Muzej Like Gospić. Gospić.
- REICH, FELIX, 1933. Statistika električnih centrala Kraljevine Jugoslavije, Zagreb. Savez električnih centrala Savske banovine.
- RUKAVINA, ANTE. 1987. Kamenčići sa staza (V). *Naše planine*, br. 9-10, Zagreb, 190-193.

- SAPUNAR, ANTE. 1979. Povijest plinske rasvjete i oživljavanje plinskih svjetiljki električnom energijom. *Kulturna baština* Vol. No. 9-10. Zagreb, 77-83.
- ŠUTE, IVICA. 2013. Gospić između dva svjetska rata. // *Gospić: grad, ljudi, identitet / Holjevac Željko* (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 177.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2004. Josip Kolaković – zaslužni gospićki gradonačelnik, *Lička revija, Matica hrvatska, ogranak Gospić*. 62-65.

* * *

A contribution to the history of public lightning and electrification of Gospić

Abstract

The paper presents the chronological development of public lighting and electrification of Gospić in the period from the middle of the second half of the 19th century until the decade after the end of the Second World War when the energy network of Gospić was fitted into the state distribution system. The beginnings of public lighting in Gospić with the technology of kerosene lamps was recorded in the last years of the Croatian Military Frontier, and it remained in such a form for half a century. The context of public lighting in the social life of Gospić was analysed, as well as the complex political situations due to which Gospić lagged behind in other areas, especially in terms of technology. Special attention is given to the period of the 1920s, when electricity finally came to Gospić, and with it modern light. In 1925, the Municipal Lightning Plant Gospić was put into operation, and the fact that the first reconstruction was carried out after only four years shows how much the population needed electricity. As such, the plant was in use until the mid-1950s when Gospić received a new diesel thermal power plant, which operated for a very short time due to expensive electricity production. With the founding of „Elektrolika Gospić“ in 1956, a unique company for the distribution of electricity in the Lika area, and the completion of a five-year project to build a series of transmission lines, Gospić finally in 1961 got a modern and secure source of electricity.

Key words: power plant, electrification, lamplighter, lighting, electricity

- SAPUNAR, ANTE. 1979. Povijest plinske rasvjete i oživljavanje plinskih svjetiljki električnom energijom. *Kulturna baština* Vol. No. 9-10. Zagreb, 77-83.
- ŠUTE, IVICA. 2013. Gospić između dva svjetska rata. // *Gospić: grad, ljudi, identitet / Holjevac Željko* (ur.). Zagreb-Gospić: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Područni centar Gospić, 177.
- TOMLJENOVIĆ, ANA. 2004. Josip Kolaković – zaslužni gospićki gradonačelnik, *Lička revija, Matica hrvatska, ogranak Gospić*. 62-65.

* * *

A contribution to the history of public lightning and electrification of Gospić

Abstract

The paper presents the chronological development of public lighting and electrification of Gospić in the period from the middle of the second half of the 19th century until the decade after the end of the Second World War when the energy network of Gospić was fitted into the state distribution system. The beginnings of public lighting in Gospić with the technology of kerosene lamps was recorded in the last years of the Croatian Military Frontier, and it remained in such a form for half a century. The context of public lighting in the social life of Gospić was analysed, as well as the complex political situations due to which Gospić lagged behind in other areas, especially in terms of technology. Special attention is given to the period of the 1920s, when electricity finally came to Gospić, and with it modern light. In 1925, the Municipal Lightning Plant Gospić was put into operation, and the fact that the first reconstruction was carried out after only four years shows how much the population needed electricity. As such, the plant was in use until the mid-1950s when Gospić received a new diesel thermal power plant, which operated for a very short time due to expensive electricity production. With the founding of „Elektrolika Gospić“ in 1956, a unique company for the distribution of electricity in the Lika area, and the completion of a five-year project to build a series of transmission lines, Gospić finally in 1961 got a modern and secure source of electricity.

Key words: power plant, electrification, lamplighter, lighting, electricity